

УДК 811.111

ПРАВНИЧА ТЕРМІНОЛОГІЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕКЛАДУ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ НА УКРАЇНСЬКУ

Сидор А. Р., Нанівський Р. С.

Національний університет «Львівська політехніка»

У статті досліджено особливості перекладу правничої термінології. Установлено, за допомогою яких прийомів та способів перекладач повинен передавати всі особливості культури мови носія мовою перекладу.

Ключові слова: термінологія, право, неологізми, запозичення, перекладознавство.

Sydor A. R., Nanivskyy R. S. Legal terminology and peculiarities of its translation from English into Ukrainian.

The article is a study of the features of the translation of legal terminology. Terminology is the most dynamic component of the lexical system of language which is characterized by constant development and neologization, an important factor of which, along with the effect of inter-language tendencies, is the lexical influence of other languages. The current stage of the development of Ukrainian terminology as well as the terminology of many European languages, is characterized by a rapid increase in the number of English-language borrowings. There is a notable influence of English terminology on the development of the Ukrainian legal terminology system, the formation of which within the framework of a sole European legal system is determined by the integration processes in the world community and the internationalization of national law. This explains a special interest in the problem of borrowing from the English language and the translation of purely English terms into the Ukrainian language. As a result of the destruction of the semantic relation between the meanings of one word, the collapse of polysemia and the formation of homonymy occur. The main feature of homonyms is that they are facts of different semantic fields. This prevents their collision in similar contexts. The very fact of the existence of homonyms cannot be a hindrance to the correct understanding of the text. In the terminology of law homonymy can be directly related to the semantic development of a word or can be the result of a sound coincidence of different words. In addition, this semantic phenomenon is inherent in the legal vocabulary which enters into a homogeneous relationship with units of other terminology systems. The hierarchy of terms assumes their location in accordance with the structure of a certain field of knowledge, in our case, of legal science. The systematization of hierarchical relationships between terms allows us to identify the essential links and relationships between concepts, to clarify the place of each concept in the conceptual system, to check the completeness of the term, to identify the shortcomings of terminology (synonymy, homonymy, different interpretations of concepts, etc.). Thus, special terminology of law is considered by us as a totality, all elements of which are organized into a system, and it is these relations that determine the place of each element in the system of English legal terminology.

Key words: terminology, law, neologisms, borrowing, translation studies.

Постановка проблеми та обґрунтування актуальності її розгляду. Термінологія є найбільш динамічним складником лексичної системи мови, що характеризується постійним розвитком та неологізацією, важливим чинником якої, поряд із дією внутрішньомовних тенденцій, є лексичний вплив інших мов. Сучасний етап розвитку української термінології, як і терміносистем багатьох європейських мов, характеризується стрімким збільшенням кількості англійських запозичень. Помітним є вплив англійської термінології на розвиток української правничої терміносистеми, формування якої в межах єдиної європейської правової системи зумовлюється інтеграційними процесами у світовій спільноті та інтернаціоналізацією національного права. Цим пояснюється особливий інтерес до проблеми запозичень з англійської мови та перекладу суто англійських термінів українською мовою.

Правнича термінологія еволюціонує з розвитком держави, адже зі змінами державного устрою тісно пов'язані зміни в суспільних відносинах, що регулюються правом. Протягом останнього десятиліття правова система України активно реформується під впливом правничої науки розвинутих правових держав, право поширюється на сфери суспільних відносин, які раніше не регулювалися законодавством

нашої країни. Процес розширення понятійного апарату багатьох галузей права супроводжується активізацією запозичення іншомовних термінологічних одиниць. Відповідно на сьогодні питання розгляду мови в ракурсі її взаємодії з культурою і суспільством є, з одного боку, недостатньо поширеним і з'ясованим, а з іншого – таким, що переклад правничих текстів саме з погляду їх кореляції з культурологічним і соціологічним аспектами життя є важливою проблемою перекладацької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження є роботи вітчизняних і зарубіжних вчених Н. Ф. Клименко, Е. Ф. Скороходька, Т. Р. Кияка, В. М. Лейчика, А. Д. Белової, В.І. Карабана, Б. Н. Головіна, С. В. Гріньова, Т. А. Журавльової, В. Г. Гака, І. С. Квитко, Л. Ф. Омельченко, А. В. Суперанської, Л. Б. Ткачової, В. Бішина, Б. Бікса, П. Гудріха, Д. Мелінкофа та інших. Деякі аспекти проблеми англійських запозичень в українській правничій термінології досліджено в працях Я. Голдованського, І. Каминіна, Л. Кислюк, С. Рижикової та ін. Відсутність у вітчизняному мовознавстві узагальненого комплексного дослідження англійських запозичених термінів, а також потреба системного опису та унормування терміносистеми права, одним із важливих складни-

ків формування якої на сучасному етапі є англомовні запозичення, визначають актуальність напрямку дослідження.

Формулювання мети і завдань статті. Мета дослідження – з'ясувати особливості перекладу правничої літератури, показати, за допомогою яких прийомів та способів перекладач повинен передавати всі особливості культури мови носія мовою перекладу. Досягнення мети дослідження передбачає виконання таких **завдань**: побудова синтаксичних гнізд термінів, які мають ієрархічну структуру; спеціалізація значень при перекладі термінів іншою мовою та уніфікація перекладних еквівалентів; виокремлення найпоширеніших типів варіантних відношень у системі англійської юридичної підмови.

Об'єктом дослідження є правничі термінологія України та англомовних країн. **Предмет** дослідження – особливості термінотворення та способів перекладу правничої термінології з англійської мови на українську.

Виклад основного матеріалу дослідження. Українська правничі термінологія сьогодні динамічно вдосконалюється. Вивчення терміна як багатоаспектного явища є об'єктом пильної уваги науковців. Українські дослідники Т. Кияк, Т. Панько, Г. Мацюк, І. Кочан та ін. вивчають проблеми українського термінотворення, вживання та функціонування термінологічних одиниць. Серед сучасних наукових досліджень, спрямованих на вивчення термінології, варто акцентувати на працях Л. Боярової, Г. Сергєєвої, О. Радченко, Т. Михайлової, О. Медведь та ін.

Правничі термінологія – найдавніший пласт термінологічної лексики української мови, який своїми коренями сягає глибокої дописемної старовини, коли право існувало у своїй первинній формі – формі звичаїв і традицій. Норми звичаєвого права зафіксовані в перших правничих писемних пам'ятках періоду Київської Русі: Договорах руських з греками 907, 911 і 944 рр., Правді Руській та інших документах князівського законодавства, що дають нам, як зазначив І. Франко в «Нарисі історії українсько-руської літератури до 1890 р.», «найстаріші зразки актового язика і правничої термінології дохристиянської Русі Х в.» [1, 13].

Правничі термінологія як мовознавча система створюється впродовж усієї історії державно-правового розвитку людства й відображає різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національно-мовні традиції термінотворення [9].

Правничі термінологія як предмет дослідження – це терміносистема, яка нині перебуває в стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, зокрема продуктивності / непродуктивності словотвірних типів, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному плані.

На сьогодні в англійській мові існує більш ніж тридцять термінотвірних префіксів, а саме: *after-, all-, co-, counter-, cross-, dis-, ex-, extra-, heter(o)-, para-, poly-, post-, pro-, quasi-, self-, sub-, un-, de-, interad-, trans-, ob-, in-, com-, re-* [2, 75].

У правничій англомовній літературі найчастіше використовуються терміни з префіксами *after-, all-, co-, cross-, dis-, ex-* (74% та 78 термінів усієї термінологічної системи), менш продуктивними в термінотворенні є префікси *counter-, extra-, heter(o)-, para-, poly-* (16% та 12 термінів термінологічної системи правничої мови) і найменше використовуються терміни з префіксами *pro-, quasi-, self-, sub-, un-, de-* (10% та 10 термінів правничої терміносистеми) [4, 14].

В англійській мові правничі терміни інтерпретуються у вигляді різних номінативних одиниць. Прості лексичні одиниці передають глобальне бачення світу (*law, crime, act, court, intent, duty, verdict, plea, suit, fine, charge, pact*). Номінативні одиниці юридичної терміносистеми – похідні і складні слова різних типів та словосполучення – еквівалентні простим лексичним одиницям. Похідні і складні слова, які є термінами юриспруденції, найчастіше передають основні та диференційні ознаки екстралінгвістичної реальності. Словосполучення дублюють елементи основної категорії, але відрізняються ознаками додатковості, посилювання і орієнтуються на субкатегорізацію єдиної категорії за різними ознаками, які становлять цінність для фахівців у галузі права.

В умовах, коли потрібно називати нові явища та поняття, багато загальноновживаних слів набувають визначеної специфіки. Відбувається спеціалізація їхнього значення при передачі термінів іншою мовою і уніфікація перекладних еквівалентів. Учені виділяють основні прийоми перекладу термінів. Переклад термінів вимагає знання тієї галузі, якої стосується переклад, розуміння змісту термінів англійською мовою і знання термінології рідною мовою. При перекладі науково-технічної літератури важливою є взаємодія терміна з контекстом, за рахунок чого конкретизується значення слова. Г. А. Сергєєва виокремлює два етапи у процесі перекладу терміна: перший – це з'ясування значення терміна в контексті, другий – це переклад значення рідною мовою [6].

Правничі терміни як мовні знаки, що репрезентують поняття спеціальної, професійної галузі, становлять суттєву складову правничих текстів і спричиняють основні труднощі їх перекладу з огляду на їх неоднозначність, відсутність перекладних відповідників у випадку термінів-неологізмів та національну варіативність, тобто наявність різних термінів в американському, британському, канадському та інших варіантах англійської мови, що позначають те саме явище, процес, об'єкт тощо [3, 46].

Відповідно в наш час англійська мова, як і багато інших мов, переживає так званий «неологічний бум». Кількість неологізмів тільки в періодичних виданнях (вона переважно і є матеріалом для їх фіксації) в англійській мові досягає протягом року десятків тисяч (не всі, звичайно, лишуються в мові). Більшість неологізмів (до 90%) – це терміни, зокрема медичні технічні терміни. Неологізми багатьох мов (англійської, російської, французької, японської) фіксуються і досліджуються в центрах неології. Існують словники нових слів і значень [7].

Термін звичайно розуміють як слово або групу слів, які мають у межах тієї чи тієї галузі або спеціа-

лізації конкретний і єдиний сенс, що виключає будь-яку можливість іншого, що відрізняється від передбаченого автором розуміння або тлумачення [3, 47].

Наприклад, наведені нижче слова і групи слів є термінами: *judicial authority* – *судовий орган*; *court rules* – *судові прецеденти*; *cost* – *судові витрати*; *paper mill* – *судовий архів*; *court briefing* – *судовий брифінг*; *crier of court*, *crier* – *судовий глашатай*; *writ* – *судовий документ*; *court injunction*, *prohibitory injunction*, *injunction*, *interdict*, *judicial restraint*, *writ of injunction*, *restraining order*, *injunction* – *судова заборона* [10].

На основі цих прикладів очевидно, що термін може бути однослівним і складатися з ключового слова або бути термінологічною групою, до складу якої входить ключове слово чи ядро групи, одне або декілька лівих означень і одне або декілька правих або приєднаних означень, що уточнюють або модифікують сенс терміна.

Для успішного проведення дешифрування термінів перекладач повинен добре уявляти загальні принципи термінотворення, знати певний мінімум префіксів латинського і грецького походження, які беруть найбільш активну участь у процесах термінотворення, а також володіти певними навичками практичного застосування цих знань.

Правничі тексти характеризуються особливим стилем, який відрізняє їх від інших типів текстів. При перекладі таких текстів ця особливість створює додаткові труднощі та проблеми.

Однак у спеціальному тексті нерідко буває елемент новизни, який є особливо цікавим для читача, але пов'язаний із уживанням нових термінів, ще не зафіксованих у словниках. Зрозуміло, що такі випадки можуть створювати серйозні проблеми для перекладача. Основна умова подолання цього полягає в детальному аналізі описуваного явища і передачі його термінами, що вже є усталеними в науці. Актуальні наукові проблеми, найновіші технічні винаходи і відкриття висвітлюються у друкованих виданнях і передусім у періодичних виданнях, до яких і повинен звертатися перекладач.

Основні засади становлення сучасної української термінології свого часу досить чітко визначив І. Б. Усенко:

- термінологія має бути здебільшого українська лексично й максимально зберігати синонімію;
- необхідно зберегти семантику термінів; прагнути узгодження з першоджерелом;
- терміни мають бути узгоджені з вимогами мовного оточення – можливість утворення термінологічних розгалужень, лаконічність, консонантність;
- доцільно поновити деякі орфографічні норми, що достоту відбивають притаманні українській мові риси [8].

Як доводять дослідники, розв'язання галузевих термінологічних проблем повинне відбуватись з урахуванням наведених позицій та характерних особливостей кожної галузі. Особливість ж правничого словника, на думку І. Б. Усенка та Т. Панько, полягає в послугоуванні термінами з різних галузей науки і техніки, разом з чим й актуалізуються всі їхні негативні та позитивні процеси, що будуть безпосередньо впливати на розвиток правничої термінології [5; 8].

Наведемо приклад ситуації перекладу. Натрапивши на ланцюжок багатозначних термінів, наприклад: *taxes, duties, imposts, levies, assessments, charges and user fees*, перекладач звертається до словників і прагне визначити для кожного терміна значення, що відрізняє його в цьому контексті від загального для синонімічних рядів значення [11]:

- *tax* – *податок*;
- *duty* – *митний збір, податок, збір; мито, збір, податок*;
- *impost* – *податок, податі, мито, митний збір*;
- *levy* – *збір, податок; обкладання, стягування*;
- *assessment* – *обкладання податком, розмір податку; сума податкового обкладання, податок, збір*;
- *charge* – *платня, збір, тариф, нарахування; збір, податок*;
- *fee* – *збір, комісійний збір, плата за послуги; членський внесок, грошовий збір*.

Тепер перекладач може переключити слова ланцюжка: податки, мито, податі, збори, обкладання, тарифи і платежі за користування.

Аналіз дефініцій терміна «*деривація*» у різних терміносистемах дає змогу кваліфікувати такі лексичні одиниці, які мають різний набір релевантних компонентів сем, об'єднаних спільною лексичною парадигматичною семою-інваріантом. Аналогічно термін «*intellectual property right*» – «*право на інтелектуальну власність*» – в юриспруденції та правознавстві означає «*право людини чи народу бути освіченими людьми*» [11].

Серед проблем перекладу юридичної термінології також важливе місце відведе синонімії та омонімії. Варто нагадати, що синоніми – це слова, різні за звучанням, близькі за значенням, але різняться змістовим, емоційним і стилевим відтінком [10]. У тексті документа використовується одне зі слів, а не весь синонімічний ряд.

У правничій термінології синонімія є поширеним явищем. У мові права існує чимало різних мовних позначень того самого поняття, наприклад: *державна мова* – *офіційна мова*, *тягар доказування* – *обов'язок доказування*; *позбавлення волі* – *ув'язнення*; *залучати до злочинної діяльності* – *втягувати у злочинну діяльність* тощо. Отже, наявність синонімів допомагає урізноманітнити мовлення, уникнути повторення слів, найточніше висловити думки і почуття.

При складанні проектів нормативних актів розуміння і правильний підбір синонімів та омонімів з-поміж проблем юридичної термінології посідає одне із перших місць. Нормативні акти, розраховані на неодноразове застосування, повинні викладатись мовою і стилем, що відповідають діям і меті права як регулятора суспільних відносин. Неточне формулювання юридичних приписів, використання синонімів та омонімів певним чином можуть відобразитись на досягненні завдань, що стоять перед правом.

Відповідно при підготовці та застосуванні правових актів синоніми повинні повністю збігатись за змістом і не мати будь-яких інших відтінків, наприклад, *підприємницьке законодавство* – *законодавство про підприємництво*, *транспортні засоби* – *засоби транспорту* тощо. Нині правові акти часто мають

відхилення від норми використання термінів, особливо якщо це акти різної юридичної сили. У забезпеченні єдності вирішальну роль відіграє лексика законів, указів, постанов. Акти цих рівнів розв'язують проблеми синонімії значною мірою однорідним способом, що є суворою ієрархією субпідрядних актів.

Домогтися повного виведення синонімії з термінології законодавства у правових нормах можна лише при виникненні нової галузі права, коли для неї можна заново розробити і стандартизувати термінологію. Не всі синоніми однаково поширені в усіх її функціональних стилях, тобто вони можуть розрізнятися між собою стильовим співвідношенням. На цій підставі їх поділяють на дві групи:

– синоніми загальнозживані: *повідомлення* – *оповіщення*, *рапорт* – *донесення*, *екзамен* – *іспит* тощо. Такі синоніми поширені лише в діловому стилі;

– синоніми, співвіднесені з будь-яким функціональним стилем: синонімію загальнозживаних слів *захисник*, *оборонець* є *поборник*, що використовуються в ораторському мовленні.

Синонімія є важливою при індексації змісту нормативних актів, утворенні пошукових зразків документів, отриманні й обробці правової інформації.

Водночас не тільки синоніми, а й омоніми можуть сприйматись і використовуватись перекладачем у різних значеннях, мати різний зміст. Тому не можна залишати поза увагою визначення в ряді нормативних актів значення понять, які для іншої групи можуть бути іншими. Одночасне розуміння термінів у міжнародних договорах забезпечується роз'ясненням їх у самому тексті визначень. Тобто виникає пов'язана із синоніміями проблема омонімії, що теж має своє юридичне значення. Прикладом може бути слово *property*, передбачене різними галузями законодавства, у значенні:

- державного;
- профспілкового;
- рухомого і нерухомого;
- яке підлягає вилученню з опису при накладенні арешту.

Кожне з названих, а також інших наповнень правового поняття *майно* містить різний набір предметів, речей, і водночас відповідає чи не суперечить майну як сукупності речей, матеріальних цінностей, що знаходяться у будь-чиєму володінні.

З омонімами відбувається дещо аналогічне до синонімії. Для прикладу слід порівняти не відтінок, а різні поняття, що виражені однаковим словом: *група ризику* і *група крові*, *мова прокурора* і *мова як суспільне явище*, *термін* як поняття у галузі науки і *термін* – момент, проміжок часу виконання чогось, *акт* як документ і *акт* як дія (терористичний акт).

Незначна різниця у вимові паронімів спричиняє труднощі при їх засвоєнні, призводить до помилок, зокрема до неправильної заміни одного слова іншим. Паронімічні відношення поєднують пари слів.

Явище паронімії вимагає точного знання значень і адекватного їх вживання. При перекладі юридичного тексту увагу зосереджено на особливості функціонування паронімів у діловому мовленні, де не припустиме вживання замість належного слова його пароніма, адже це може спричинити непорозуміння або взагалі переколючення інформації. Звукова подібність паронімів спричиняє невмотивовані взаємозаміни цих слів. Тому необхідно досить уважно добирати слова, схожі за звучанням, з'ясувати відтінки їхніх значень. Перевірити значення паронімів можна за тлумачним словником або за довідником з культури мови.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Отже, правничі термінологія як мовнознакова система постійно змінюється впродовж процесу державно-правового розвитку людства й відображає різноманітні способи осмислення, номінації, визначення, класифікації правових явищ і категорій, шляхи еволюції правового знання, національно-мовні традиції терміноутворення. У зв'язку з появою нових галузей права, відкриттям нових явищ виникають значні труднощі визначення загальнонаукової, загальнотехнічної галузевої і вузькоспеціальної термінології.

Помічено, що явища полісемії, омонімії, синонімії та антонімії відіграють організувальну та дезорганізувальну роль в окремих підсистемах юридичної лексики. Полісемія правничого терміна надає термінології права необхідну для її функціонування можливість економії мовних засобів та створює основу для здійснення процесів поступового переосмислення елементів термінології.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н. Проблеми і перспективи вивчення правничої термінології / Наталія Артикуца // Право України. – 1998. – № 4. – С. 56–57.
2. Бойко І. В. Особливості правничих термінологічних словосполучень та їх переклад з англійської мови на українську мову / І. В. Бойко // Формула компетентності сучасного перекладача : [матеріали VI Міжнародної науково-методичної конференції, 25 березня 2015]. – К. : НТТУ «КПІ», 2015. – С. 19–22.
3. Згурська В. Г. Структурно-семантичні характеристики юридичної термінології англійської мови у рамках україномовного перекладу / В. Г. Згурська // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Ч. 2. – С. 535–542.
4. Лунько П. Є. Структурне моделювання двокomпонентних термінів конституційного права України / П. Є. Лунько // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Філологічна. – 2013. – Вип. 39. – С. 61–64.
5. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підруч. для студ. гуманіт. спец. вищ. навч. закл.] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.
6. Сергєєва Г. Сучасні тенденції розвитку терміносистеми української правничої мови / Галина Сергєєва // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. – К. : КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 265–267.
7. Сидор А. Творення неологізмів в англійській мові та способи їх передачі в українському перекладі на матеріалі англomовних засобів масової інформації / Андрій Сидор // Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики : [науковий журнал]. – Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2017. – Вип. 2 (15). – С. 155–159.

8. Усенко І. Б. Українська правнича термінологія / І. Б. Усенко // Українське державотворення: невитребуваний потенціал / І. Б. Усенко; за ред. О. М. Мироненко. – К., 1997. – 559 с.

9. Шеремета Н. Історичні процеси творення правничої термінології в синхронному та діяхронному аспектах / Наталія Шеремета // Проблеми української термінології : [зб. наук. праць учасників XII Міжнародної наукової конференції «Проблеми української термінології СловоСвіт 2012», Львів, 27–29 вересня 2012 року]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2012. – С. 122–127.

ДОВІДКОВА ЛІТЕРАТУРА

10. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бирик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 222 с.

11. Російсько-українсько-англійський словник правничої термінології: труднощі терміновживання / С. А. Воробйова, Н. В. Соломашенко. – К. : Українська правнича фундація, 1994. – 554 с.